

STILISZTIKAI ELEMZÉSEK

Kiss Tímea¹

Retorikai-stilisztikai alakzatvizsgálat Ady Endre *Új versek* című kötetében²

1. Bevezetés

Dolgozatomban Ady költészetének kiválasztott szakaszában a stilisztikai alakzatrendszeret elemzem. Azt kívánom bemutatni, hogy az alakzatok szerepének vizsgálatával hogyan lehet újraolvasni (értelmezni) az Ady-versek szövegét. Azért választottam Adynak ezt a kötetét, mert a középiskolai tananyag részét képezi, és dolgozatommal hozzá kívánok járulni a középiskolai Ady-értelmezés árnyaltabbá tételéhez. Munkámmal szeretnék segítséget nyújtani az alakzatok költői szövegekben betöltött funkciójának felismeréséhez, valamint ezek tanításához is a középiskolai szövegelemzésekben.

A költő életművében kiemelt szerepük van az alakzatoknak mint jelentésképző és szövegszervező nyelvi elemeknek. Király István Ady-monográfiájában például az általa „szintaktikai formák”-nak nevezett adjekciós alakzatok előtérbe kerülésével határozta meg a magyar lírában a századfordulón végbement fordulat lényegét (Király 1970: 299). A retorikai-stilisztikai alakzatok szerepének és működésének vizsgálata azért lehet célravezető Ady költői szövegeinek vizsgálatában, mert az alakzatokat létrehozó műveletek használatában és alkalmazásában Adynak úttörő szerepe volt saját korában. Költészetének alakzatrendszere az egyetemes és a magyar tradíció teljességét mozgósította (N. Pál 2008: 8). Ma azonban tanulmányok egész sora szól arról, hogy Ady alakzatai kiüresedett formák. „Kulcsár Szabó Ernő értékelése szerint az Ady-versek mára szótlanná váltak, üzenetük elavult, illetve az Ady-kutatás kérdései ma a recepciós elbizonytalanodásból származnak, nem pedig a konkrét versszövegek hatásából” (Fodor 2005: 175). Mivel ez nagyon általános ítélet, szeretném árnyalni, pontosítani a

¹ A Selye János Egyetem Magyar nyelv és irodalom doktori programjának hallgatója, Komárom

² A dolgozat a Debreceni Egyetem stilisztikai kutatócsoportjának konferenciáján 2012. január 18-án elhangzott előadás módosított és szerkesztett változata.

receptiókban kialakult Ady-képet, illetve ahol az Ady-szövegek maguk indokolttá teszik, ellentmondani a korábbi véleményeknek is azzal, hogy bizonyítéként felmutatom Ady néhány kötetének verseiben a költő alakzatrendszerét. Jelen dolgozatomban Ady első kötetének alakzatait vizsgálom meg.

Tamás Attila „feltételezése szerint a versek visszhangját elsősorban témájuk képes kiváltani, ezért nem látja lehetségesnek, hogy az Ady-versek bizonyos csoportja napjainkban is újszerű értelmezési teret nyerjen [...]. Tanulmányának záró gondolatát azonban megfontolásra érdemesnek tarthatjuk, mely szerint »az Ady-életmű egésze lényegesen kevésbé ismert annál, amilyen mértékben megérdemelné az ismertséget«” (Tamás 1999: 34, vö. Fodor 2005: 186).

Kulcsár Szabó Ernő ugyanakkor arra is rámutat, hogy a recepciós elbizonytalanodás és az Ady-versek kiüresedése Ady kanonizációjának mikéntjével magyarázható. Adyt a klasszikus modernség megteremtőjeként, a francia szimbolizmus örökösöként kanonizálták, költői jelhasználatának elsődleges jellemzője e koncepció szerint a szimbolikusság. Ugyanakkor a kanonizáció fő törekvése az volt, hogy összhangot teremtsen költészet és politika, vers és életrajz, illetve tartalom és forma között (Kulcsár Szabó: 1998: 47–9, vö. Fodor 2005: 176). Az Ady-kutatás szempontjából irányadó lehet Kulcsár Szabó Ernő *Intés az örökhöz* című tanulmánya, mely szerint az Ady-líra vizsgálatának a nyelvi-poétikai megformáltság kérdéseire kell koncentrálnia (Kulcsár Szabó: 1983: 711–8, vö. Fodor 2005: 176).

Az Ady-kutatás célja tehát Ady kánonban elfoglalt helyének újrafogalmazása, és a költői nyelv teljesítménye alapján ennek indoklása (Fodor 2005: 176). Remélhető, hogy e vizsgálat is hozzájárulhat ehhez a folyamathoz.

2. Ady ismétléses alakzatai

A versszövegek szembetűnő szervező alakzata az ismétlés. Az ismétlések sokasága első olvasásra modorosnak tűnhet, mint ahogy ez a vád sokszor meg is fogalmazódott Ady költészetével kapcsolatban (Fodor 2005: 179). „Nem fogalmaz meg új ítéletet, aki kimondja, hogy sok modorosságot tartalmaz Ady Endre költészete. Unásig megszokott más természetű elemek ellenében. A maguk idejében akár ezeket is meg lehetett szeretni, a mi számunkra azonban alighanem túl sok az Ady-kötetekben a különös parfümökből áradó bódulat” (Tamás 1999: 34, vö.: Fodor 2005: 187). Állításával azonban valószínűleg tényeket állíthatunk szembe, ha feltérképezzük az ismétlés alakzatának funkcióját Ady-szövegeiben (Fodor 2005: 179, 187). Az ismétlések ráadásul ellentétekkel és párhuzamokkal alakzattársulásokat hoznak létre Ady szövegeiben (vö. R. Molnár 2002). Ezek az alakzatok az örökös vonzás-taszítás kifejezői az Ady szövegekben, a vonzás-taszítás pedig az egyes ciklusokra és kötetekre is jellemző, így az ismétlések fontos szerepet játszhatnak az Ady-szövegek értelmezésében.

Az ismétléses alakzatok, valamint ezekhez társulva a paralelizmus, az ellentét és más alakzatok összekapcsolódása Ady költészetének fontos összetevői tehát.

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy Ady *Új versek* című kötetében milyen funkciót töltenek be ezek az alakzatok, főképpen az ismétlések.

Az ismétlés „[E]lhatárolható egységek, jelenségek, folyamatok visszatérése, ami a bennünket körülvevő világ egyik alapvonása. Valéry szerint mindent az ismétlés alakít. A művészet az a terület, ahol az ismétlés előhívja a végeérhetetlen újrakezdést” (Kabán 2008: 320). Az ismétlés átfogó alakzattípus, amelyhez nagyon sokfajta alakzat tartozik. A klasszikus retorika az ismétlést az adjekciós alakzatok közé sorolja. Az újabb osztályozások szerint (vö. Gáspári 2003) a pragmatikus alakzatok közé tartozik, hiszen a kontextus és a szituáció hatására a megismételt elem mindig valamilyen többlettartalommal telítődik (Kabán 2008: 320–1). A megismételt nyelvi egység terjedelme szerint elkülöníthetők a hangismétlések, morfémaismétlések, szóismétlések, szócsoportismétlések, mondatismétlések, sorismétlések, szövegegység-ismétlések (Kabán 2008: 321).

„A szövegszerkezet szintjén érvényesülő ismétlés meghatározza a mű egész felépítését [...] ilyenek a reddíciós szerkezetre, az anaforasorra épülő [...] alkotások [...]. Az ismétlésalakzatok sokféle szerepet töltenek be attól függően, hogy milyen szövegtípusban és milyen céllal használják őket. Az ismétlés mint a gondolat megformálásának hatásos eszköze a mondat, a szöveg bizonyos részeinek értelmi, érzelmi kiemelését, hangsúlyozását, nyomatékosítását szolgálja elsősorban, de kifejezhetünk vele kétkedést, enyhítést, fokozást, funkciója lehet a hangsúlyozás, az eufónia, az örök körforgás, a megszokottal szakító, új, váratlan összefüggések felé irányítás vagy az arányos elosztásra való művészi törekvés” (Kabán 2008: 322).

Az ismétlésekhez kapcsolódik az ellentét mint alakzat is. „Az ellentét (antitézis vagy kontraszt) ellenkező értelmű nyelvi jelenségeknek, továbbá jellemeleknek, helyzeteknek közvetlen szembeállítására, elsősorban a mondanivaló értelmi kiemelésére vagy hangulati erősítésére céljából. Ha a szövegben többszörös, folyamatos, az egész műre vagy jelentősebb részére kiható szembeállításról van szó, akkor ellentétezésről beszélhetünk” (Szathmári 2002: 16). Az ellentéteket „szerkezeti felépítésük és terjedelmük szerint osztályozhatjuk. A szembeállított elemek megjelenhetnek: a mondaton belül [...] a szavak, a szócsoportok, a szintagmák [...] s a mondategységek szintjén. Másrészt az ellentét túlnőhet a mondaton. Jelentkezhet mondatok sorában, egy-egy szövegrészben, és áthathatja az egész művet” (Szathmári 2002: 16). Az ellentét gyakran fordul elő más alakzatokkal. Az ellentéttel együtt ugyanazon szövegrészben vagy a teljes szövegben jelentkezhethet az ismétlés, a halmozás, a felsorolás, alakzattársulást hozva létre. Fontos funkciója továbbá az ellentétnek a szövegszervező funkció, a szöveg alapstruktúrájának létrehozása (vö. Szathmári 2002: 17). Az ellentétek különböző szövegekben a tartalom függvényében más-más stílushatást válthatnak ki, ugyanakkor alkalmazásuk függ a költő egyéniségétől is.

3. Az *Új versek* című kötet szövegeinek alakzatai

Közismert, hogy Ady kötetei tematikus ciklusokba rendeződnek, ezek nemcsak az egyes versek összetartozását erősítik, hanem cikluson belüli és cikluson kívüli helyüket is kijelölik a kötetben belül. A kötetek közül azért esett a választásom az *Új versekre*, mert ettől az 1906-os megjelenésű kötettől számíthatjuk Ady költői pályájának kezdetét. Míg az első két kötet megszerkesztettsége inkább esetlegesnek mondható, addig az *Új versektől* kezdődően rendkívül fontos szerepet kap a kötetkompozíció (H. Nagy 2000: 186). A tudatos szerkesztés megnyilvánulása, hogy a kötetek címei három szóból állnak, a ciklusok témák szerint rendeződnek, ezeknek külön címet is ad a költő. E kötet az említett szerkesztési elvtől eltér, de ez is a művészi szerkesztés része lehet, az általános rendezőelvtől való eltérés, az ellentétek még hangsúlyosabbá teszik a mondanivalót. Hisz egy névelő beiktatásával máris a többihez hasonlóvá lehetnek volna, viszont hiányának is funkciója van/lehet: például a feszültségkeltés, a mondanivaló megerősítése stb.

A kötet **címe** egy jelentős tartalmat hordozó jelzős szerkezet, hiszen nemcsak arra utal, hogy Adynak e kötet előtti versei meghaladottnak tekinthetők, hanem arra is, hogy maga a lírai megszólalásmód tekinthető újnak. A kötet ciklusait általában egy kiemelt címtelen vers előzi meg, mely az *Új versek* esetében a már sokszor és sokféleképpen értelmezett *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű költemény, mely a kötet címét is magyarázza (*betörni új időknek új dalaival*), és meghatározza a kötet további szerveződését. Ugyanakkor a kötet utolsó versének motívikáját is megelölegezi (*Új vizeken járok*). Ady kötete tehát körkörös szerkesztésű, melynek eredményeképpen a zárlat újra is rendezzi a kötet tartalmát, megnyitja a kompozíciót a továbbírhatóság felé (H. Nagy 2000: 186–7).

A keretet tovább erősíti az egyes ciklusok terjedelme. A kötet négy ciklusból áll, melyben a két terjedelmesebb ciklus fogja közre *A magyar Ugaron* és *A daloló Páris* ciklusát. Az *Új versek* indítóciklusa a *Léda asszony zsoldárai* címet viseli, és a lírai ének a megszólítottéhoz való viszonya határozza meg. Ezt követi *A magyar Ugaron* című ciklus, amely a beszélő saját környezetéhez való viszonyát mutatja be. Az *Új versek* harmadik ciklusa *A daloló Páris*, ebben Adynak az a kompozícióképző elve érvényesül, hogy minden versének címében szerepel francia tulajdonnév. Az idegen tradícióval való szembesülés jellemzi a lírai ént, vagyis a ciklus *A magyar Ugaron* ellenciklusának is tekinthető: mint ihletforrás és mint visszahúzó erő (H. Nagy 2000: 187). *A daloló Páris* szerkezete a modernség és a maradiság kettősségében ragadható meg, s továbbfűzi az előző ciklus problematikáját (H. Nagy 2000: 188). Tehát a ciklusok között felfedezhető a párhuzam és az ellentét is mint összekapcsolódó alakzatok. A *Szűz ormok vándora* című ciklus pedig továbbviszi az előző három ciklus szemléletét (H. Nagy 2000: 188).

A kötet utolsó verse megerősíti a kezdő versben megtalált önérzetes hangot. Ezzel bezárul a kör, a vers beszélője bejelenti a holnapra való jogát. Az ismétlés alkotta kereten belül, mint láthatjuk, több ellentétpár jelenik meg.

A kötet szövegeit a változás és állandóság feszültsége kíséri végig. A kereten belül az ismétlések és ellentétek funkcionálisan társulva, egymásra épülve komplex alakzatokat hoznak létre, jelen esetben egy egész kötetet ölelnek át. Szintaktikai alakzatokban ismétlődnek például színek: *fehér asszony, fehér csönd, sárga láng, vörös szekér, kék tenger*, személyek: *csókok, asszonyok, lelkek, uralkodók: Istenek, királyok és királylányok*. Az ismétlések egész sorát fedezhetjük fel már csupán a verscímek vizsgálatakor is. Találkozhatunk a címekben olyan tipikus klasszikus alakzatokkal, mint az epifora, anagogé, gradáció, gemináció, reddíció. Mindenekelőtt mindegyiknek egyetlen meghatározását idézem, azt, amelyet a besorolásnál alapul vettem.

Epifora: egy vagy több szó ismétlődése egymást követő tagmondatok, mondatok, illetőleg verssorok vagy versszakok végén (Kabán 2008: 202), itt több cím végén is:

Vörös szekér a tengeren
Temetés a tengeren

Anagogé: olyan helyettesítésen alapuló gondolatalakzat, többértelmű célzás, mely elsősorban bibliai vagy esetleg mitológiai motívumok allegorikus megjelenítése. A leírt vallásos indíttatású szöveg jelentése elvontabb, rejtettebb eszmét is hordoz (Molnár 2008: 94):

Góg és Magóg fia vagyok én

Gradáció: haladó, fokozódó reduplicatio, amely variációkat is eredményezhet. Voltaképpen fokozás, melyben az ismétlődő tagok gyakran szintaktikai funkciót is váltanak (Szabó–Szörényi 1988: 135):

El a faluból, Költözés Átok-városból, Elűzött a földem

Gemináció: olyan ismétlésen alapuló mondat- vagy gondolatalakzat, melyben ugyanazon szó vagy szócsoport egy mondattani, illetve verstani egységen belül kétszer vagy többször ismétlődik (Varga 2008: 248). A *Léda asszony zsoltárai* című ciklusán belül pl.:

Léda a hajón, A Léda szíve, Léda Párisba készül

Reddíció: olyan ismétlésen alapuló gondolatalakzat, melyben a mondat, verssor vagy versszak elején álló szó vagy szócsoport, esetleg a költemény első versszaka tér vissza ugyanannak a mondatnak, versornak, versszaknak vagy költeménynek a végén (Varga 2008: 492), esetünkben a kötet két címének végén.

Várnak reánk Délen, Jártam már Délen

Figura etymologica: ismétlésen alapuló retorikai, stilisztikai alakzat, töisméltés. Azonos tövű, de eltérő raggal, jellel, képzővel ellátott szavak összefűzése (Varga 2008: 244):

Félig csókolt csók

Szimpliké: Az anafórának és epifórának egyidejű jelenléte, azaz egy vagy több szó ismétlődése egymást követő nyelvi, illetőleg metrikai egységek elején és végén (Kabán 2008: 543):

Sóhajtás a hajnalban, A hajnalok madara

A címek közötti kapcsolat ciklusokon is átívelhet: míg a *Várnak reánk Délen* című verset az első ciklusban találjuk, a *Jártam már Délent* az utolsóban. A keretet nemcsak elhelyezkedésük, hanem jelentésük is adhatja: a kötet elején található még meg nem történt eseményre, a kötet végén már múlt idejű történésekre utal.

A kezdő ciklusnak, a *Léda asszony zsoltaíraínak* kezdő és záró verse keretet alkot, amely a gyermek és a nász logikai kapcsolatán alapszik. A szövegeket vizsgálva egyfajta körkörösséget is felfedezhetünk, amely alapulhat gradáción, de antitézisen is. Megjelenik egy *napvirág-szemű menyasszony* s egy *napsugár lelkű legény*, míg a záróvers két *lankadt szárnyú héja madárról* szól, az *utolsó nászúkról*. Míg a kezdő versben *hosszú csoda-csók* csattan, addig a ciklus végén már *csókos ütközetek* dúlnak. A *bús szerelem* átváltott vijjogásba, sírásba és kergetőzésbe. A ciklus kezdő versében megjelenik a gyermek, *kit napvirág és napsugár új igére, új dalra termett, s ki másoké. (S áldott legyen, ki: te meg én, / Ki az övék...)*

A ciklus végére a *Gyermek* helyett már csak az *egymás húsa* jelenik meg: *Egymás húsaiba beletépünk*. Tehát a logikai kapcsolaton belül párhuzam is van, és antitézis is feszül: *napvirág-napsugár* ↔ *két héja madár*, *nász* ↔ *gyermek*, *csoda csók* ↔ *csókos ütközet*, *Gyermek* ↔ *egymás húsa*.

Az ismétléseken belül az *asszonya* szó birtokos jelzős szerkezetben geminációként kétszer ismétlődik, a *fehérség* háromszor, egyszer határozós, kétszer jelzős szerkezetben. (*A vár fehér asszonya, A könnyek asszonya, A fehér csönd, Hiába kísértesz hóféhéren*)

A ciklus címei között *Lédát* is többször megtaláljuk, de sosem nyugvó helyzetben, hanem mindig valamilyen módon mozgásban látjuk: *Léda a hajón: jön, hozza; A Léda szíve: De a szeretőm elszaladt [...] szemembe nézett és a szívéért nyúl [...]* *Arcomba vágta a szívét; Léda Párisba készül: Van valakim, aki Minden / Aki elhagy, aki itthagya.*

A második, *A magyar Ugaron* című ciklus verseit a *Hortobágy* és az *Ugar* motívum foglalja keretbe reddícióként. A ciklus utolsó verse egyben a címadó vers is, így záródik a kör a cikluson belül. A reddíció mellett a szimplikét is megemlíthetjük, hisz a körkörösség felfogható elő- és utóisméltésként is. A mozgás itt is hangsúlyossá válik, és egyfajta fokozás figyelhető meg a cikluson belül: *El a*

faluból, Költözés Átok-városból, Elűzött a földem. A fokozás gradációnak is felfogható, azon belül is a pozitív irányú növekedést kifejező altípusának tekinthető. Több ellentétpár is megjelenik a szövegekben: *falu-város, búcsú-találkozás.* A *lelkek* kétszeri címbeli ismétlése: *Lelkek a pályván, A lelkek temetője* között szintén érezhető a fokozás.

A harmadik ciklus, *A daloló Páris* már említett kompozícióképző eleme a minden verscímben szereplő francia tulajdonnév. A ciklus Baudelaire *Párisi képek* című ciklusának újraindítása. Baudelaire-hez való kapcsolódást az is erősíti, hogy ebben a ciklusban szerepel három Baudelaire-vers, mégpedig szonett fordítása közös cím alatt, elhagyva az eredeti címeket a kötetkompozíció kedvéért, hiszen ellenkező esetben nem lenne a címükben francia tulajdonnév. Párizs és a Szajna kapcsolatából eredően e ciklus is keretes szerkezetű, ebbe ágyazódnak a fordítások, szonettekről, strófákról, álmokról, *Csoda-világról* és pályaudvarról, ahonnan a *barna szörnyeteg* a temetőbe rántja a lírai ént. A párhuzamok mellett e ciklust is átszövik az ellentétpárok. A *Nap, Napisten* és a *ragyogás* mellett jelen van az *alkonyat, a borzongás(?)*, a *Szajna* ellentétéként megjelenik a *Duna*, az *én* ellentétéként pedig a *Másik*. A felsorolt ellentéteket felfoghatjuk ismétléseknek is, mégpedig ezek legügyesebben leplezett formájának, antitézisnek (vö. Fónagy 1990). A *Szajna* és a *Duna*, az *én* és a *Másik* közös szemantikai jegyeik alapján párhuzamos ismétléses alakzatok is a szövegekben, amelyek között a hasonlóság mellett ellentét is feszül. *Szajna* és *Duna*: mindkettő tulajdonnév, olyan folyók, amelyek fővárosok jelképei, de egyben ellentét is, a modernség és maradiság ellentéte feszül közöttük. Az *én* és a *Másik* esetében is hasonló a párhuzam. Szó-faját tekintve mindkettő névmás, de köztük is ott feszül az ellentét, egyrészt a *Másik* nagybetűs szimbólumként való használatával az *én* elidegeníti a *Másikat*, másrészt a személyes névmás helyett álló határozatlan névmás használata is érzékelteti a feszülő ellentétet a Duna-parti *én* és a Szajna-parti *Másik* én között. A záró ciklusban, a *Szűz ormok vándora* címűben is megjelennek az ismétlés és az ellentét alakzattípusai: a *láp*ot felváltja a *tenger*, amely háromszor ismétlődik a szövegekben. A *pillangót* felváltja a *hajnalok madara*, a *menyasszonyt* a *királyleány*, a *vörös vágatató bárkát* a *repülő hajó*, amely a *holnap Hősét* repíti. Ady *Új versek* című kötet egésze, valamint az egyes ciklusok körkörös szerkesztésűek. Ezen belül az ismétléses alakzatok egyes fajtái: a fokozások, párhuzamok és ellentétek biztosítják a soha meg nem nyugvás gondolatának kifejezését. Az örökös vonzás-taszítás körbe zártsága adja a versek újraértelmezhetőségének lehetőségét.

4. Góg és Magóg fia vagyok én

A *Új versek* „előhangjában” ismétléses alakzatok sokaságát találjuk: paralelizmust, anaforikus ismétlést, epiforát, gradációt, antitézist, reddíciót.

Paralelizmus: ugyanazon vagy bizonyos fokig eltérő szintaktikai szerkezetet követő és hasonló jelentésű két vagy több, egymás utáni mondat, tagmondat, szó szerkezet (Szathmári 2008: 441).

Mégis győztes, mégis új és magyar.

Anafora: Egy vagy több szó ismétlődése két vagy több egymást követő tagmondat, mondat, verssor vagy versszak elején (Kabán 2008: 87).

*Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?
Szabad-e Dévénynél betörnöm[...]?
Fülembé még ősmagyar dal rivall
Fülembé forró ólmot öntsetek*

Gradáció (ld. följebb):

De addig sírva, kínban, mit se várva.

Epifora (ld. följebb):

Góg és Magóg fia vagyok én

Antitézis: Két tetszés szerinti szintaktikai terjedelmű gondolat szembeállítás. Jellemzőjük a párhuzamos szerkezet, nyelvi realizációja a lexémák, szintagmák vagy mondatok közötti szemantikai ellentét (Molnár 2008: 109).

*Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek*

Reddició (ld. följebb):

*S mégis megkérdem tőletek
[...]
Mégis győztes, mégis új és magyar.*

A vers legfontosabb szervező alakzatai az ellentét különböző típusai, amelyek hatását az alakzattársulásokban való előfordulásuk, más alakzattal való formai és szemantikai kapcsolatuk felerősíti. Az egész versen átívelő paralelizmus és az ismétlések funkciója a nyomatékosítás. Az alakzatokban kifejezett reménytelenség, az üzöttség, valamint az eltökélt dac és küzdeni vágyás feszül egymásnak. A kezdő és záró verssor keretes ismétlés. A reddició hatását fokozza *Magóg* király és a magyarok feltételezett kapcsolata. László Gyula így ír erről a feltételezett kapcsolatáról: „Szcutiának első királya Magóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Magóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király [...] Hosszú idő múlva ugyanazon Magóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottjai” (László 1996: 10). A kereten belül fontos szerepe van a párhuzam alakzatának, amely a költői én versben

történi elhelyezését mutatja be. De már az első versszakban jelen van a *hiába* és *mégis* gondolatok ellentéte, amely antitézisként vonul végig a versen. Ezt az ellentétet tovább mélyíti az *én* ellentétes *ti* megjelenése: *S mégis megkérdem tőletek: Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?* A kérdés variációs ismétlésként (szó, szócsoport némi változtatással ismétlődik) megjelenik a második strófában is, amelyben a *szabad* ige anaforikus ismétlést eredményez. ***Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?*** [...] ***Szabad-e Dévénynél betörnöm / Új időknék új dalaival?***

A második szövegrészben *A fülemben még ősmagyar dal rivall* és a *Fülemben forró ólomot öntsetek* sorokban a *fülemben* határozóragos főnév változatlan ismétlés. Az ismétlés ugyanakkor esetleg diaforának is tekinthető, hisz a *fülemben* helyhatározó-*ragos* főnév jelentése csak az egyikben szerepel hallószervként, amely még meghallja a dal rivallását. A harmadik versszakban való ismétlése azonban már ennek a megakadályozását jelöli, tehát tartalmi ellentétet alkot vele: a hallás és a megsüketítés szemantikai ellentéte révén. Az antitézist tovább fűzi a *dal* és a *rivall* szavak közti szemantikai ellentétes viszony, mely paralelizmust alkot az *ősmagyar* és az *új* ellentétpárral: *dal* ↔ *rivall*, *ősmagyar* ↔ *új*. Ugyanakkor pedig a *fülemben forró ólomot öntsetek* szövegrész jelentésében is felfedezhető bizonyos ellentét. Úgy jelenik meg a felszólítás, mintha a *forró ólom* egyfajta segítség lenne a lírai én számára, hogy ne hallja az ősmagyar dal rivallását. Vazul szerepét óhajtja, amely ősi magyar szimbólum, a mindenkori hatalommal szembeni lázadás jelképeként fogható föl. Vazult megvakíttatják, és fülebe ólomot öntetnek. A jelképpel való azonosítást tovább erősíti a strófa végén megjelenő újabb ellentét: ***Ne halljam az élet új dalait / Tiporjatok reám durván, gazul.*** Az *új* jelző geminációként négyszer megismétlődik: ***Új időknék új dalaival, új Vazul, új dalok.*** Az *új dalait* jelzős szintagma egyben variációs ismétlésként is szerepel, amely visszakapcsol az előző strófához. A 'tiprás'-t kifejező gondolatot a módhatározókkal és a felszólító módú igékkel kifejezett halmozás tovább erősíti: *öntsetek, legyek, ne halljam, tiporjatok, durván, gazul*. Itt vált hangot a vers is. Míg az első két versszakot a kétely határozza meg, a harmadik versszakból megjelenik a szövegben a remény és a dac. A lírai én szembeszegetül, és felül akar kerekedni a *ti* személyes névmással jelölt ellenségén. Ezt az ellentétet grammatikailag is erősíti a *de* ellentétes kötőszóval teremtett gradációs alakzat: ***De addig sírva, kínban, mit se várva / Mégiscsak száll új szárnyakon a dal.*** Régi és új, én és ti küzd itt egymással, két eltérő hazaszeretet, két eltérő politikai koncepció. A költő megidézi Verecke útját, s a kapcsolatos kötőszó segítségével egymáshoz rendeli a két látszólag ellentétes tartalmat kifejező jelzőt, az *újat* és a *magyart* (vö. Király 1972: 213).

Király István részletesen tárgyalja a szimbolikus tulajdonnévi mondai és történelmi fogalmak helyét a vers kompozíciójában. De nem annyira az egy csoportba tartozásukat (eredet és honfoglalás) emeli ki, hanem ellentéteségüket: „Nem kapcsolódnak közvetlenül egymáshoz *Góg és Magóg, Verecke, Dévény, Vazul, Pusztaszer*, nem fűzi őket össze belső logikai egység. Sőt, ellentmondás feszül

közöttük” (Király 1972: 209). Az ellentét megjelenik a szöveg szerkesztésmódjában is. A kompozíció fordító jellegű és kevert is egyben. A kevertséget jelzi a ritmusépítés és strófaalkotás. „Eltérő, más időrendű (jambusok, anapestusok) és más lejtésű (emelkedőek és ereszkedőek) ütemeket halmozott együvé. A látszólag nyugodt négysoros szakaszok valójában rapszodikusok voltak felépítve, szabály nélkül ugrott a szótagszám, változott a képlet. 9–10–8–11, 10–10–9–9, 10–10–10–10, 11–10–10–10: így követték egymást az egyes szakaszok” (Király 1972: 209). A kompozíció fordító jellege a kulcsfonti helyen, a versnek a végén felhangzó *de* és *mégis* szavakkal jön felszínre. A lélek meg nem hátrálását nemcsak az ellentétes kötőszó, hanem az egész hangszerelés is jelzi. Az utolsó versszak eltér a korábbiaktól. Az előző versszakokban az ideges, futó, rövid szótagok vannak túlsúlyban, az utolsó versszakot azonban a spondeuszok elnehezítik. A záró strófában még a hangok színe is változik (a magánhangzók közül az *i* válik dominánssá, a mássalhangzók közül a lágy *l* és *m* hangok helyett a keményebb *sz* és *r*). Így a hangszimbolika is erősíti az alakzatok hatását (vö. Király 1972: 211). Miközben ez az elemzés meggyőzőnek látszik, érdemes felvetni azt az érvényesebbnek látszó értelmezési lehetőséget, hogy az ellentét nem az idézett fogalmak között, hanem ezek és a lírai én között feszül. A rapszodikus verselés azonban oldja az egyértelmű ellentétet, inkább egy ambivalens: elfogadó-elutasító viszonyra utal.

Az első strófában megjelenő *s mégis* grammatikai elemek variációs ismétléseit fedezhetjük fel a záró strófában: *mégiscsak, mégis*, ez szintén keretet alkot: háromszori variácós anafórikus ismétlése a remény kifejezésére szolgál. A meg nem alkuvást és a büszke dacot fejezi ki (vö. Király 1972: 209).

Az ismétlés egyben keretet is alkot, amely párhuzamot és ellentétet is rejt. Az *ősi* és az *új* ellentétét, a *hiába* és a *mégis* a küldetéstudatát és egyben a küldetés reménytelenségét jelképezi. A kereten belül, mint láthatjuk, több ellentétpár jelenik meg. Az *én*-t *hiába* tiporják el a *ti*-k, az *én* végig hangsúlyos marad, a *hiába* ellentétéként dacosan megjelenik a *de*, és a *mégis* szó négyszeri változatlan ismétlése is a meg nem alkuvást érzékelteti. Az *új* melléknév hatszori változatlan ismétlése, és az ismétlés több fajtájának megjelenése is a dacot erősíti. De a változás mellett jelen van az állandóság is: *mégis győztes, mégis új és magyar*. Ez a feszültség kíséri végig a verset. A kereten belül az ismétlések és ellentétek funkcionálisan társulnak.

5. Új Vizeken

Most nézzük meg az *Új versek* záróversét, vagyis a kötet keretének másik részét. Az *Új Vizeken járok* motivikáját a *Góg és Magóg fia* már megelőlegezte, ezért is mondhatjuk, hogy maga a kötet is keretes szerkezetű, illetve inkább körkörös szerkesztésű, hisz benne van a továbbírhatóság lehetősége. Az *Új versek* és az *Új Vizek* szintagmák jelentésében szintén fedezhető az antitézis is. A minőségjelzős szintagmák közös szemantikai jegyek alapján párhuzamos ismétlések alakzatok,

melyek között ellentét is feszül. Hisz új vers mint olyan létezhet, de új vizek egyes fölfogások szerint nincsenek. A vizeken járás pedig egy újabb antitézisnek fogható fel, hisz maga az alakzat általános jellemzője a szemantikai kontraszt teremtése, mely többnyire párhuzamos szerkesztésű nyelvi struktúrában jelenik meg. Tehát az *Új versek* kifejezés párhuzamba állítható az *új vizek* motívummal, de a vizeken járás már valamiféle emberfeletti képességet sugall, mely a *Góg és Magóg mégisét* erősíti meg, és fűzi tovább: *Mégis győztes, mégis új és magyar*. A Budapesti Napló 1905-ös kiadásában *Új Vizeken* címmel jelent meg ez a költemény, amely az ellentétet nem foglalta magába, az *Új versek – Új Vizeken* párhuzama és összekapcsolása csak a szöveg makrostruktúrájában jelenik meg mint keret.

A költeményben első ránézésre felesleges ismétlés, funkciótlanak tűnő redundancia van. A versnek közel a felét az ismétlések teszik ki. A változatlan elemismétlés valójában azonban fontos stíluskohéziós szerepet tölt be a szövegben. „Nemcsak a szövegértelelemnek és a szövegszerkezetnek, hanem a stílusnak is van kohezív szerepe és hatása, vagyis a stílusjegyeknek olyan összefüggésrendszere, amely a mű jelentésének és működésének egészébe illeszkedik, tehát meghatározott funkciója van. Ennek a vizsgálata azért szükségszerű, mert a »stílárius összetartó erő felfedezése nélkül az elemzés nemcsak csonka, hanem megalapozatlan és széteső is«” (Szikszainé Nagy 2011: 225).

A vers fő rendező elve az ismétlés: versszaképítő, sőt az egész költemény erre az alakzatra épül. Az első verssor változatlanul ismétlődik a versszak végén, amely így keretet alkot. A reddíción belül a gemináció alakzatának is fontos kohéziós funkciója van a szövegben: *Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse, / Röhögjenek a részeg evezősre. / Röpülj, hajóm, / Ne félj, hajóm: rajtad a Holnap hőse. A Röpülj, hajóm* sor ismétlése minden versszakban egyfajta refrénként végigkíséri a verset. Az ismétlés a párhuzam elemeként keretbe fogja az egyes strófákat, biztosítva a körkörösséget, az utolsó előtti sorban megjelenő refrén pedig összefűzi a keretbe ágyazódó strófákat. A versben a minden versszakban megjelenő reddíciók ismétlései paralelizmust alkotnak, amelyek stiláris egyneműséget eredményeznek, mivel minden versszak felépítése azonos. Az első strófa biztatóssal indít, amely formailag aposztrophé: *Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse. A Holnap hőse* mellett a birtokos személyjeles *hajóm* szimbólummal kifejezve megjelenik a lírai én is, egyes szám második személyű igéekkel egy grammatikai szerkezetben: *ne félj hajóm, röpülj hajóm*. A vers alakzatai: az ismétlések, halmozások (*kinok, titkok, vágyak*), az alliterációk (a *Holnap hőse*) a türelmetlenséget fejezik ki. Ezzel szemben a rövid felszólítások (*Ne félj, Röpülj*) egyben önbiztatások is. A szöveg gondolati síkján megfogalmazódó vágyakozás szorongással párosul. Ezt erősíti a versszaknyitó sorok megismétlése is. Az első strófa első verssora reddícióként a negyedik verssorban is megjelenik, de itt variációs ismétlésként. Míg az első verssorban a *Ne félj, hajóm* után vessző van, addig a versszak végén kettőspont található utána, mintegy kiemelve, hangsúlyt adva a

kettőspont után írottaknak: *Ne félj, hajóm: rajtad a Holnap hőse*. Fontos szerepe van a szövegben a felszólító módú igealakok használatának is, ami megerősíti a fő mondanivalót: *Ne félj, röpj, röhögjenek*. Ez az egyben fokozásnak is nevezhető szerkezet anaforaszerűen a tagmondatok elején állva paralelizmust is eredményez a strófán belül. A második versszakban a *röpj* ige *szállani* szinonimája háromszor változatlanul ismétlődik: *Szállani, szállani, szállani egyre*. A *szállani* ige a szinonim jelentés révén szemantikai kapcsolatot teremt az első és a második strófa közt. A verssoron belüli gemináció reddíciót alkot: *Szállani, szállani, szállani egyre, Szállani, szállani, szállani egyre*. Az ismétlés itt már változatlan formában jelenik meg. A kereten belül a felsorolások funkciója a pontosítás lehet: *Új kínok, titkok, vágyak vizén járok*. Az utóismétlése a fontosság erősítése: *Új, új Vizekre, nagy, szűzi Vizekre*. A gemináció a változást érzékelteti: *Röpj, szállani, libegnek, járok*, a verssorismétlés pedig a biztatást: *Röpj, hajóm*. A második versszak második verssorában szereplő *új Vizekre* jelzős szerkezet kapcsolatot teremt magával a címmel is, de a *vizek* szimbólum itt variációs ismétlésként jelenik meg: *Vizeken, Vizekre*, a határozóragok változásával. Ez a változás a lírai én helymeghatározását is jelöli. Az *Új Vizeken járok* egyfajta megállapodottságot, míg a *Szállani [...] új Vizekre* a meg nem állapodottságot fejezi ki, így a variációs ismétlések közt ellentét is van.

A harmadik versszakban szereplő *új horizontok* jelzős szerkezet kapcsolatot teremt a címmel és az előző strófával egyaránt. A *libegnek elébed* megszemélyesítéssel pedig az én új helyszínen jelenik meg. A változást tovább erősíti a *minden percben* időhatározó és az *új [...] az Élet* alanyos szintagmával kifejezett szimbólum összekapcsolódása. Az *új* és a mellette álló *félelmes* melléknévi állítmány viszonya a felsorolás mellett szemantikai ellentétet is hordoz. Az *új* és *félelmes* viszonya lehet magyarázó értelmű: *új*, ezért *félelmes*, és ellentétes: *új*, de *félelmes*. Az ezután megjelenő *Röpj, hajóm* refrén a lírai én bizonyosságérzetét erősíti. Az utolsó sorban reddíciót eredményezve változatlanul ismétlődik az első sor.

A negyedik strófában az *Új kínok, titkok, vágyak vizén járok* szerkezetes határozós szintagmával variációs ismétlésként szintén visszautal a címre. A Budapesti Napló 1905. március 25-i kiadásában a birtokos jelző halmozása más változatban jelent meg: *új kínok, álmok, titkok vizén járok*. A végleges szövegváltozat annyiban módosít az értelmezésen, hogy így az *álmok* motívum ismétlésként új alakzatban van jelen. A *Nem kellene a megálmodott álmok* a korábbi változattal (*az új kínok, álmok, titkok*) ellentétet is tartalmazó ismétlést alkotott, a végleges változatban pedig ismétlés nélküli szemantikai ellentét: *Nem kellene a megálmodott álmok./ Új kínok, titkok, vágyak vizén járok*.

A *megálmodott* melléknév a befejezettséget, lezártágot érzékelteti, amitől a költői én tagadással elzárkózik, és az *új kínok, titkok, vágyak vizén* helyezi el magát. A refrént követően a strófa kezdő sora megismétlődik, reddíciót eredményezve: *Nem kellene a megálmodott álmok*. A záró strófában hangsúlyozott az

Én, amely itt jövő időben jelenik meg: *Én nem leszek a szürkék hegedőse*. A versen belüli több párhuzam összetartja az ismétlés elemeit, alakzattársulásokat hozva létre. Az *új* jelző párhuzamokban való hatszori ismétlése különösen expresszív: *új vizekre* (2x), *új horizontok* (2x), *új kínok*, *új Élet*.

A lírai én térbeli elhelyezkedését jelző igék és az igenév alkalmazásában a vers egészében is megfigyelhető a körköröség és a gradáció: *repülj, szállni, lebegnek, járok*. A lírai én hajója kezdetben *repül*, majd *száll*, a *horizontok libegnek*, s végül már *új vizeken jár*. A lírai én tudatosságát jelöli, hogy a jövőben is elhelyezi magát: *nem leszek a szürkék hegedőse*. A *Hajtson szentlélek vagy a korcsma gőze* felszólítás utalhat a hajóra és magára a lírai énrre is: 'hajtson engem', 'hajtson téged hajóm, a gőz'. A Budapesti Napló 1905-ös szövegváltozatában a *szentlélek* helyett *Olimpusz* szerepelt, amely némileg változtathat az értelmezésen, de közös vonásuk van: valamiféle isteni hatalom, emberfeletti erő segítségét jelöli, mely választó viszonyban áll a *korcsma gőzével*. Ott feszül köztük a szemantikai ellentét, de a párhuzam is. A kettőspont használata is megerősíti az utána írottakat, a refrént és a reddíció részeként ismétlődő záró verssort: *Röpülj, hajóm, Én nem leszek a szürkék hegedőse*.

A *korcsma* és *szentlélek* motívumok ellentéte egyben az emberi és emberfeletti erőt ütközteti, melyet a kizáró ellentétes viszony használata még jobban kiélez. Tehát nem számít az eszköz, csak a cél: *Én nem leszek a szürkék hegedőse*.

Összegzésül: az *Új Vizeken járok* az újdonságot összekapcsolja a megszakítottsággal. Az új egyben a régítől való elszakadást jelenti: *röpülj, új Vizekre, nagy, szűzi Vizekre*. Az újdonság iránti vágy mellett jelen van az ismerlentől való félelem is: *Ne félj, hajóm, új félelmes az Élet*. A jelen mellett felbukkan a jövő is: *Nem leszek*, mely a gondolat továbbírhatóságát feltételezi. Az egész vers is ellentétre épül (a lírai én mindvégig az újdonságot, az elszakadást hirdeti, miközben Baudelaire-t idézi), tehát megállapíthatjuk, hogy a vers szövegszervező elve az ismétlés és az ellentét, amely a fent említett ellentétpárokból jelenik meg az ismétléses alakzatokkal és párhuzamokkal együtt alakzattársulásokban.

6. Összegzés

Az *Új versek* kötet két versének, ezek alakzatainak elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy az ismétléses formák, az ellentét, a paralelizmus szövegszervező erőként funkcionálnak Ady szövegeiben. A versszövegekben vizsgált alakzatoknak több funkciójuk is van. Ilyen az uralkodó gondolat megerősítése, továbbfűzése, pontosítása, a remény, dac, türelmetlenség, szorongás kifejezése, a változás érzékeltetése, az összeegyeztethetlenség, valamint a lírai én jelenlétének nyomatékosítása. Az elemzett alakzatok rendező elvként nemcsak a versekben jelennek meg, hanem a ciklusokban, sőt az egész kötetben is.

Irodalom

- Fodor Mónika 2006. *A bűnbánat erdejében*. In: Horváth Kornélia–Szitár Katalin (szerk.): *Vers – Ritmus – Szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*. Kijárat Kiadó. Budapest. 175–89.
- Fónagy Iván 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázlatja*. PPKE BTK. Piliscsaba MNyTK 6: 47–93.
- H. Nagy Péter 2000. *Ady Endre: Válogatott versek*. Alexandra. Pécs.
- Kabán Annamária 2008. *Anafora*. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 87–91.
- Kabán Annamária 2008. *Ismétlés*. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 320–2.
- Kabán Annamária 2008. *Epifora*. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 202–5.
- Kabán Annamária 2008. *Szimpliké*. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 543–4.
- Király István 1972. *Ady Endre*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 1998.: *Az „Én” utópiája és létesülése (Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában)*. In: Uő.: *A megértés alakzatai*. Csokonai Kiadó. Debrecen. 47–52.
- Kulcsár Szabó Ernő 1983. *Intés az őrzőkhöz (Király István Ady-monográfiájáról)*. *Jelenkor* 1983/7–8: 711–8.
- László Gyula 1996. *Góg és Magóg népe*. Örökségünk Kiadó. Budapest.
- R. Molnár Emma 2002. *Alakzattársulások egy szépprózai műalkotásban (Szomorú Dezső: A párizsi regény)*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- R. Molnár Emma 2008. *Az „Én” nyelvi megjelenési formái Ady Endre korai verseiben*. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A Nyugat stíláriis sokszínűsége*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 67–76.
- R. Molnár Emma 2008. *Anagogé*. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 91–4.

- R. Molnár Emma 2008. Antitézis. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 108–12.
- Schöpflin Aladár 1945. *Ady Endre*. Nyugat Kiadás. Budapest.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest. 135.
- Szathmári István 2002. *Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 2003. Az alakzat mint szövegszervező erő. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 191–201.
- Szathmári István 2008. Paralelizmus. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 441–7.
- Szikszaíné Nagy Irma 2011. A nyelvhasználat funkcionális varianciája és a stíluskohézió. In: Szikszaíné Nagy Irma (szerk.): *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 223–39.
- Tamás Attila 1999. Miért érdemes újraolvasni Adyt? In: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus Kiadó. Budapest. 28–34.
- Varga Andrea 2008. Gemináció. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 248–51.
- Varga Andrea 2008. Reddició. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 492–5.
- Varga Andrea 2008. Figura etymologica. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 244–7.

Forrás

Ady Endre összes versei 1998. Osiris Kiadó. Budapest.